

DOI: [10.22084/MRIS.2026.31981.1015](https://doi.org/10.22084/MRIS.2026.31981.1015)

Discourse, Institution, and Knowledge: A Historical Examination of the Emergence of Institutional Mechanisms of Iranian Studies and Archaeology

Hamid Afshar

Assistant Professor, Iranology Foundation

ARTICLE INFO

Article history:

Received 2025/12/01

Accepted 2026/01/28

Keywords:

Iranian Studies

Archaeology

Genealogy

Knowledge Institutions

Scientific Discourse

Corresponding author:

Hamid Afshar

afsharhamid@chmail.ir

ABSTRACT

This study investigates how Iranian Studies and archaeology in Iran have been shaped and sustained through political, cultural, and administrative transformations over the past century. Although both fields have a long scholarly history, their institutional formation has received limited systematic analysis. The main question is: Through what mechanisms have formal institutions contributed to the emergence, consolidation, and continuity of these two discourses in Iran? Using Michel Foucault's genealogical approach, with attention to discontinuities, key events, and power-knowledge relations, the research reconstructs the historical process through which official institutions in these fields were established. The findings show that archaeology has followed a relatively coherent path of institutionalization since the early twentieth century—beginning with the 1900 concession, the establishment of the Society for National Heritage of Iran, the Antiquities Law, the creation of the Office of Antiquities and later the Directorate-General of Archaeology, and ultimately the formation of the Iranian Cultural Heritage Organization. By defining professional standards, creating administrative frameworks, and consolidating archaeology as an academic discipline, these institutions shaped the “regime of truth” governing archaeological discourse. In contrast, Iranian Studies lacked cohesive administrative and educational institutions until the founding of the Foundation for Iranian Studies. For decades, the field depended on scattered and individual scholarly efforts rather than structured institutional support. This gap delayed and limited the institutionalization of the Iranian Studies discourse, and both the academic discipline and its foundational institution continue to face structural challenges. The comparative analysis demonstrates that differences in power structures, administrative backing, and educational infrastructures explain the stronger institutional position of archaeology relative to Iranian Studies. Overall, the study concludes that scientific discourses cannot stabilize without formal institutions, and that the interplay of power, knowledge, and institution has shaped the developmental trajectories of both fields.

1. Introduction

Studies in Iranian Studies and archaeology over the past century have undergone fundamental transformations alongside the country's political and cultural changes. These two epistemic fields have not only played a central role in shaping

modes of understanding Iran's past, but have also—through their incorporation into formal administrative and educational institutions—contributed to organizing the regime of knowledge and power in contemporary Iran. Despite their significance, however, the historical process of the

formation of formal institutions associated with these fields has received limited attention in scholarly research. Most existing studies either offer general historiographies of archaeology and Iranian Studies or focus on their scholarly achievements. As a result, the explanation of how these discourses were formed, the discontinuities they experienced, their institutional transformations, and the power relations underlying them remains a major gap in the literature.

Classical works—such as Iraj Afshar’s fivefold periodization of Iranian Studies—while useful in outlining the historical trajectory of Iranian scholarship, largely neglect institutional analysis and the examination of how these studies became “formal institutions.” Similarly, research on the history of archaeology has tended to follow a narrative-centered approach, focusing on archaeological contracts and the activities of foreign missions, while paying insufficient attention to the consequences of the institutionalization of archaeology within the country’s administrative and educational structures. This gap has resulted in an incomplete and largely non-comparative understanding of how the two discourses of archaeology and Iranian Studies were formed and stabilized.

In response to the question of how, and through which mechanisms, formal institutions of Iranian Studies and archaeology have contributed to the formation, consolidation, and continuity of these two discourses in Iran, the present study seeks to reconstruct and analyze the process of institutional formation associated with them. Drawing on a genealogical approach and focusing on both rupturing and connecting events, as well as on power–knowledge relations, this research moves beyond linear and progressive narratives. Genealogy emphasizes points of discontinuity, intersections of forces, and mechanisms that have enabled the emergence of a field of knowledge or stabilized it within administrative, educational, and state institutions.

From this perspective, events such as the 1900 archaeological concession, the establishment of the Society for National Heritage, the creation of the Department of Antiquities, the founding of the archaeology program at the University of Tehran, and ultimately the formation of the Iranian Studies Foundation are understood not merely as historical occurrences, but as institution-building and discourse-producing constructs that must be examined in relation to political and cultural power. Accordingly, the primary aim of this research is to provide a comparative analysis of the

historical processes through which formal institutions emerged in the two discourses of archaeology and Iranian Studies, and to explain the reasons behind the institutional predominance of archaeology in Iran in contrast to the delayed and fragmented development of institutions associated with Iranian Studies. By analyzing documents, laws, narratives, and institutional outputs, this study demonstrates how these two discourses, in interaction with political structures, state-building processes, cultural policies, and international relations, have followed divergent paths of institutionalization.

2. Research Methodology

The present study, in order to analyze the process through which formal institutions related to Iranian Studies and archaeology were constituted, requires a theoretical framework that moves beyond linear, evolutionary, and essentialist interpretations of the progress of knowledge, and instead examines relations of power, epistemic ruptures, and institutional mechanisms. Foucault’s concept of *genealogy* provides such an approach, as it conceives historical inquiry not as the reconstruction of a pure origin, but rather as an investigation into the “processes through which assemblages are formed” (Foucault, 2010: 164).

Within this framework, the emergence of institutions of Iranian Studies and archaeology is understood not as the outcome of intrinsic scholarly needs, but as the product of social, governmental, political, and cultural forces that made possible the production of a particular form of knowledge.

3. Discussion

A historical–evolutionary assessment of the institutions of archaeology and Iranian Studies in Iran demonstrates that the formation and transformation of these two fields—contrary to linear and evolutionary narratives—have been the product of a network of epistemic ruptures, political interventions, and power–knowledge mechanisms. Drawing on a Foucauldian genealogical approach, this study shows that archaeology and Iranian Studies were institutionalized not merely in response to scholarly needs, but through their interaction with the state, foreign actors, legal frameworks, bureaucratic institutions, and identity-based policies.

In the field of archaeology, the point of departure for the institutional discourse can be traced to the exclusive excavation contract of 1900 between the Qajar state and France—a contract that

transferred not only excavation rights but also the power to produce and circulate knowledge about Iran's past to foreign actors. This situation, often described as a "period of unawareness," was challenged by the Constitutional Revolution and the emergence of a national sensitivity toward cultural heritage. Subsequently, the establishment of the Society for National Heritage (1922) as the first major institutional rupture enabled a partial redistribution of power–knowledge relations and a relative circumvention of the constraints imposed by the 1900 contract. The enactment of the Antiquities Law (1930) and the formation of the General Directorate of Antiquities marked the moment at which state sovereignty over the past was institutionalized and knowledge became integrated into bureaucratic mechanisms. During the period of André Godard's administration and the founding of the National Museum of Iran (1937), the standardization of methods, documentation, and historical narration transformed archaeology into a disciplined and institutionally consolidated field. Ultimately, the establishment of the Cultural Heritage Organization and the creation of an academic archaeology program ensured the reproduction and stabilization of this discourse at administrative, educational, and national levels.

By contrast, Iranian Studies lacked a coherent institutional structure until the final decades of the fourteenth century (SH). For a prolonged period, activities in this field remained largely individual and fragmented. Although the Society for National Heritage played a significant role in expanding the public discourse of Iranian Studies, it did not result in the formation of an independent administrative or educational institution. The institutional turning point for Iranian Studies occurred with the establishment of the Iranian Studies Foundation in 1997, which provided the conditions for consolidating the field as a formal academic discourse and for developing university-level education at the postgraduate level.

Overall, a comparative evolutionary analysis of these two discourses indicates that archaeology achieved institutional predominance due to its earlier and more sustained linkage with the state and bureaucratic structures, whereas Iranian Studies followed a later, more fragmented, and less stable trajectory. These findings underscore the necessity of understanding knowledge as a historical and institutional construct and highlight the importance of rethinking the future trajectories of archaeology and Iranian Studies in Iran.

4. Conclusion

Archaeology and Iranian Studies in Iran have been

constituted not as neutral sets of scholarly activities, but as powerful and institutionalized fields. Over more than a century, their identities, sources of legitimacy, and rules of becoming "scientific" have undergone ruptures, displacements, and discursive recombinations. Within the contexts of colonial forces, Pahlavi state-building, the bureaucratization of knowledge, the expansion of the modern university, and post-revolutionary cultural policies, these two fields have repeatedly entered new regimes of truth in which both *what* could be regarded as truth and *who* was authorized to produce it were redefined. Initially, archaeology and Iranian Studies emerged within a colonial–Orientalist regime of truth. Under this regime, authoritative knowledge about "Iran" was produced not within the country but outside it, with institutions such as the French Archaeological Delegation in Susa, European Orientalist institutes, and Western museums playing a central role. This condition shaped approaches to Iran's past in a non-organic, instrumental manner focused primarily on the extraction of raw scientific data.

A subsequent rupture occurred with the formation of the modern state and the nation-building project. In the nationalist, state-centered regime of truth, the ancient past was transformed into a tool for constructing national identity, and institutions such as the Society for National Heritage, the Antiquities Law, and the National Museum of Iran played decisive roles in producing official historical narratives. At this stage, the state—rather than the university—served as the primary source of legitimacy for archaeological and Iranian Studies knowledge. This produced a dual structure: on the one hand, knowledge production was strengthened; on the other, knowledge was organized within identity-based and ideological functions.

The third phase coincided with the bureaucratization of scientific institutions. The introduction of administrative structures, standards of registration and classification, licensing systems, report writing, and formal education endowed archaeology in Iran with a disciplinary configuration. This process generated a new form of the "archaeologist-subject," whose body was disciplined in the excavation field and whose discourse was regulated within administrative and academic structures. This was the moment at which knowledge, in a Foucauldian sense, became embodied through administrative and educational institutions.

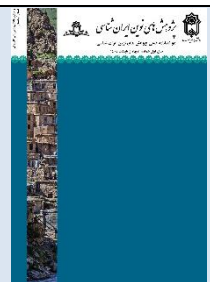
Later, with the expansion of universities and the establishment of the Encyclopaedia Islamica

Foundation and specialized research units, a new regime of truth emerged that may be described as professional–academic. In this period, criteria of truth moved away from a state-centered logic and were increasingly defined through peer review, research methodology, academic standards, and scholarly networks. Nevertheless, the continued entanglement of knowledge and power in the form of post-revolutionary cultural policies demonstrates that the university is not independent of the “politics of truth,” but rather operates within a network of state, cultural, and research institutions.

Overall, “knowledge” in these two fields cannot be understood apart from “power.” Moreover, historical–comparative analysis shows that key moments of rupture—from colonial contracts to the Antiquities Law, from the establishment of the university to the formation of Iranian Studies foundations—are moments in which the power–knowledge network was reconfigured and the geometry of the scientific field altered. These transformations have not only reshaped the epistemic trajectories of these disciplines, but have

also reorganized Iranian society’s relationship with its past. Genealogical analysis thus reveals that knowledge, as a discursive and institutional construct, is always produced within social and political forces. Acknowledging this reality enables a critical rethinking of the future paths of archaeology and Iranian Studies.

It should be noted that regimes of truth in Iranian Studies, due to the later formation of its administrative and scholarly institutions compared to archaeology, have been more flexible yet less stable. For this reason, they have consistently been influenced by cultural institutions and identity-oriented policymaking bodies. Consequently, scientific and practical challenges have, on the one hand, slowed its development, and on the other, exposed it—given the high level of expectations—to fundamental critiques. A comparison between the formation of archaeological discourse and the institutional and epistemic fluctuations accompanying it testifies to the need to allow Iranian Studies more time to move beyond its initial stages and to strengthen its intellectual and philosophical foundations.

نشریه پژوهش‌های نوین ایران‌شناسی

شماره استاندارد بین‌المللی
۳۱۱۵-۸۹۱۹

سال اول، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۴، صفحه ۶۱-۷۵

www.mris.basu.ac.ir

DOI: [10.22084/MRIS.2026.31981.1015](https://doi.org/10.22084/MRIS.2026.31981.1015)

گفتمان، نهاد و دانش: بررسی تاریخی پیدایش سازوکارهای نهادی ایران‌شناسی و باستان‌شناسی

حمید افشار

استادیار گروه ایرانشناسی، بنیاد ایرانشناسی، تهران، ایران

اطلاعات مقاله	چکیده
تاریخچه مقاله: دریافت ۱۴۰۴/۰۹/۱۰ پذیرش ۱۴۰۴/۱۱/۰۸ (مقاله پژوهشی)	مطالعات ایران‌شناسی و باستان‌شناسی در ایران، طی سده اخیر، همواره در پیوند با تحولات سیاسی، فرهنگی و سازوکارهای اداری و آموزشی شکل گرفته‌اند، اما بررسی چگونگی تکوین نهادی این دو حوزه کمتر موضوع پژوهش‌های نظام‌مند بوده است. پرسش اصلی این تحقیق آن است که نهادهای رسمی ایران‌شناسی و باستان‌شناسی چگونه و تحت چه سازوکارهایی به تکوین، تثبیت و تداوم دو گفتمان ایران‌شناسی و باستان‌شناسی در ایران کمک کرده‌اند؟ این پژوهش با بهره‌گیری از رویکرد «تبارشناسی» فوکو و با تمرکز بر گسست‌ها، رخدادها و مناسبات قدرت-دانش، تلاش می‌کند با واکاوی اسناد، قانون‌ها و روایت‌ها روند تاریخی شکل‌گیری نهادهای رسمی مرتبط با این دو حوزه را بررسی و چگونگی تعامل این دو گفتمان را با ساختار سیاسی تبیین کند. یافته‌ها نشان می‌دهد که باستان‌شناسی در ایران از آغاز قرن بیستم، به‌ویژه با قرارداد ۱۹۰۰، تأسیس انجمن آثار ملی، تصویب قانون عتیقات، ایجاد اداره عتیقات و سپس اداره کل باستان‌شناسی و نهایتاً شکل‌گیری سازمان میراث فرهنگی، مسیر نسبتاً منسجمی از نهادینه‌شدن را تجربه کرده است. این نهادها با تعیین استانداردهای تخصصی، ایجاد سازوکارهای اداری و تثبیت رشته دانشگاهی باستان‌شناسی، «رژیم حقیقت» این گفتمان را شکل داده‌اند. در مقابل، ایران‌شناسی تا پیش از تأسیس بنیاد ایران‌شناسی فاقد نهادهای اداری و آموزشی منسجم بوده و عمدتاً بر فعالیت‌های فردی و پراکنده پژوهشگران تکیه داشته است. این گسست نهادی سبب شده است تا نهادینه‌شدن گفتمان ایران‌شناسی دیرتر و محدودتر صورت گیرد. بنابراین رشته تحصیلی ایران‌شناسی و بنیاد ایران‌شناسی همچنان با چالش‌های جدی روبه‌رو هستند. تحلیل تطبیقی نشان می‌دهد، تفاوت در ساختارهای قدرت، پشتیبانی اداری و نهادهای آموزشی عامل اصلی تفوق نهادی باستان‌شناسی نسبت به ایران‌شناسی بوده است. نتیجه نهایی پژوهش آن است که شکل‌گیری و تثبیت گفتمان‌های علمی بدون نهادهای رسمی امکان‌پذیر نیست و تعامل سه‌گانه قدرت، دانش و نهاد تعیین‌کننده مسیر تطوری هر دو حوزه بوده است. این رویکرد تبارشناختی افق جدیدی برای مطالعه تاریخ تشکیل نهادهای علمی در ایران می‌گشاید.
کلمات کلیدی: ایران‌شناسی باستان‌شناسی تبارشناسی نهادهای دانش گفتمان علمی نویسنده مسئول: حمید افشار afsharhamid@chmail.ir	

۱. مقدمه

ایرانیان نقش داشته‌اند، بلکه در قالب نهادهای رسمی، اداری و آموزشی بخشی از نظم دانایی و قدرت در ایران معاصر را نیز سامان داده‌اند. با این حال، علی‌رغم اهمیت این دو گفتمان، بررسی فرآیند تاریخی «تکوین نهادهای رسمی» مرتبط با آن‌ها کمتر مورد توجه پژوهش‌های

مطالعات ایران‌شناسی و باستان‌شناسی طی یک سده اخیر در کنار تحولات سیاسی و فرهنگی کشور دچار دگرگونی‌های بنیادی شده‌اند. این دو حوزه معرفتی نه تنها در شکل‌گیری شیوه‌های فهم گذشته

گیرد و به بررسی مناسبات قدرت، گسست‌های معرفتی و سازوکارهای نهادی بپردازد. «تبارشناسی» فوکو چنین رویکردی را فراهم می‌کند. چراکه این روش، پژوهش تاریخی را نه به‌عنوان بازسازی یک منشأ ناب بلکه به‌مثابه پژوهش درباره «چگونگی ساخته‌شدن» سازواره‌های معرفی می‌کند (فوکو، ۱۳۸۹: ۱۶۴). در این چارچوب، شکل‌گیری نهادهای ایران‌شناسی و باستان‌شناسی نه نتیجه نیاز علمی که محصول نیروهای اجتماعی، دولتی، سیاسی و فرهنگی‌ای تلقی می‌شوند که امکان تولید یک نوع دانش خاص را فراهم کرده‌اند.

۲-۱. گفتمان: قواعد تولید امر دانستن

در آثار فوکو «گفتمان» مجموعه‌ای از قواعد، گزاره‌ها، شیوه‌ها و تکنیک‌هایی است که تعیین می‌کنند چه چیزی قابل گفتن، قابل مشاهده و قابل دانستن است (Foucault, 1970). گفتمان‌ها صرفاً توصیف‌گر جهان نیستند بلکه جهان قابل توصیف را می‌سازند. از این منظر، باستان‌شناسی و ایران‌شناسی در مقام دو گفتمان، نظام‌هایی از گزاره‌ها و فنون و قواعد مشروعیت‌بخش‌اند که به اشخاص، نهادها و گفتارها اجازه می‌دهند تحت عنوان «دانش معتبر» درباره ایران و گذشته ایرانی سخن بگویند. گفتمان یک شبکه است که نهادهای اداری؛ نهادهای آموزشی؛ روش‌های مشاهده؛ استانداردهای تخصصی؛ ابزارهای بوروکراتیک و رژیم‌های حقیقت (به تعبیر فوکو، «سیاست حقیقت») درون آن تنیده شده‌اند (Foucault, 1980: 92-102). بر مبنای این تعریف، گفتمان باستان‌شناسی در ایران تنها به کاوش‌ها و لایه‌نگاری‌ها خلاصه نمی‌شوند بلکه مجموعه‌ای از روابط نهادی چون قانون عتیقات، اداره عتیقات، موزه ایران باستان، دانشگاه تهران (گروه باستان‌شناسی)، سازمان میراث فرهنگی و سپس وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی است. نهادهایی که قواعد تولید و انتشار دانش باستان‌شناسی را تعیین کرده‌اند. همین منوط درباره ایران‌شناسی نیز صادق است، اما گفتمان ایران‌شناسی عمدتاً فاقد یک نظام نهادی منسجم بوده و از این‌رو نسبت به باستان‌شناسی دیرتر تثبیت شده است. این تفاوت را تنها با تحلیل سازوکارهای گفتمانی و نهادی می‌توان فهمید.

۲-۲. تبارشناسی: روش تحلیل گسست‌ها، رخدادها و مناسبات قدرت-دانش

الف. اولویت گسست بر تداوم

تبارشناسی برخلاف تاریخ‌نگاری سنتی به‌دنبال روایت یک «سیر تکاملی» از اندیشه یا نهاد نیست. بلکه توجه آن به نقاطی است که قواعد معرفت تغییر می‌کنند (فوکو، ۱۳۸۹: ۱۵۱-۱۴۹). در این چارچوب، وقایعی چون انعقاد قرارداد باستان‌شناسی ۱۹۰۰، تأسیس انجمن آثار ملی، شکل‌گیری اداره عتیقات یا ایجاد رشته باستان‌شناسی در دانشگاه تهران، نه مراحل طبیعی رشد دانش بلکه «رخدادهای گسست‌زا» هستند که قواعد بازی را تغییر می‌دهند.

ب. دانش و قدرت: رابطه‌ای مولد

فوکو بارها تأکید می‌کند که هر دانش در نسبت با قدرت و هر قدرت

علمی قرار گرفته است. عمده مطالعات موجود یا تاریخ‌نگاری عمومی باستان‌شناسی و ایران‌شناسی‌اند یا به‌دستاوردهای علمی این دو حوزه پرداخته‌اند. در حالی که تبیین نحوه شکل‌گیری، ناپیوستگی‌ها، تحولات نهادی و مناسبات قدرت در پشت این گفتمان‌ها خلأیی جدی در ادبیات موجود محسوب می‌شود.

بررسی‌های کلاسیک، همچون تقسیم‌بندی پنج‌گانه ایرج افشار از ادوار ایران‌شناسی، هرچند در ترسیم سیر تاریخی مطالعات ایرانی سودمندند، اما از تحلیل نهادی و بررسی چگونگی تبدیل‌شدن این مطالعات به «نهاد رسمی» غفلت کرده‌اند. همچنین مطالعات مربوط به تاریخ باستان‌شناسی عمدتاً از مسیر روایت‌محور قراردادهای باستان‌شناسی و فعالیت‌های هیئت‌های خارجی عبور می‌کنند و کمتر به پیامدهای نهادینه‌شدن این حوزه در ساختار اداری و آموزشی کشور توجه داشته‌اند. این خلأ باعث شده است که فهم ما از چگونگی شکل‌گیری و تثبیت دو گفتمان باستان‌شناسی و ایران‌شناسی ناقص و عمدتاً غیرمقایسه‌ای باقی بماند.

این پژوهش در پاسخ به این سوال که نهادهای رسمی ایران‌شناسی و باستان‌شناسی چگونه و تحت چه سازوکارهایی به تکوین، تثبیت و تداوم دو گفتمان ایران‌شناسی و باستان‌شناسی در ایران کمک کرده‌اند؟ قصد دارد با بهره‌گیری از رویکرد «تبارشناسی» و با تمرکز بر رخدادهای گسست‌زا و پیوست‌دهنده و بررسی مناسبات قدرت-دانش، فرآیند شکل‌گیری نهادهای رسمی مرتبط با ایران‌شناسی و باستان‌شناسی را بازسازی و تحلیل کند. تبارشناسی، برخلاف روایت‌های خطی و پیش‌رونده بر نقاط انقطاع، تلاقی نیروها و سازوکارهایی تمرکز می‌کند که امکان ظهور یک حوزه معرفتی را فراهم کرده یا آن را در قالب نهادهای اداری، آموزشی و دولتی تثبیت کرده‌اند. از این منظر، رویدادهایی همچون قرارداد باستان‌شناسی ۱۹۰۰، تشکیل انجمن آثار ملی، ایجاد اداره عتیقات، تأسیس رشته باستان‌شناسی دانشگاه تهران و نهایتاً شکل‌گیری بنیاد ایران‌شناسی نه صرفاً حوادث تاریخی بلکه برساخت‌هایی نهادساز و گفتمان‌زا به‌شمار می‌روند که باید در نسبت‌شان با قدرت سیاسی و فرهنگی مطالعه شوند. بر این اساس، هدف اصلی پژوهش حاضر، تحلیل تطبیقی روند تاریخی شکل‌گیری نهادهای رسمی در دو گفتمان باستان‌شناسی و ایران‌شناسی و تبیین چرایی تفوق نهادی باستان‌شناسی در ایران، در مقابل شکل‌گیری دیرنگام و پراکنده بنیادهای مرتبط با ایران‌شناسی است. این پژوهش می‌کوشد با واکاوی اسناد، قانون‌ها، روایت‌ها و آثار نهادی نشان‌دهد، چگونه این دو گفتمان در تعامل با ساختار سیاسی، فرایند دولت‌سازی، سیاست‌های فرهنگی و مناسبات بین‌المللی مسیرهای متفاوتی از نهادینه شدن را طی کرده‌اند.

۲. روش پژوهش و مبانی نظری

پژوهش حاضر برای تحلیل چگونگی تکوین نهادهای رسمی مرتبط با ایران‌شناسی و باستان‌شناسی، نیازمند چارچوبی نظری است که بتواند از تفسیرهای خطی، تکاملی و ذات‌انگارانه درباره پیشرفت دانش فاصله

آموزشی مستقل یکی از عوامل کلیدی «گسست نهادی» ایران‌شناسی بوده است. این رویکرد نشان‌می‌دهد که تفوق نهادی باستان‌شناسی نسبت به ایران‌شناسی نه ناشی از تفاوت‌های ذاتی دو دانش، بلکه محصول آرایش خاصی از نیروهای سیاسی، بوروکراتیک و آموزشی است که در طول یک قرن گذشته در ایران عمل کرده‌اند.

۳. پیشینه پژوهش

پیشینه پژوهش‌های موجود نشان‌می‌دهند که حوزه‌های ایران‌شناسی و باستان‌شناسی در ایران، هرچند سابقه‌ای بیش از یک قرن دارند اما مطالعات نظری درباره نهاد‌های تولیدکننده دانش، ساختارهای اداری و آموزشی، و پیوند میان قدرت و دانش در این دو حوزه، بسیار محدود و پراکنده بوده است. در زمینه باستان‌شناسی ایران، آثار کلاسیکی متعلق به پژوهشگران خارجی وجود دارد که بیشتر بر گزارش‌های باستان‌شناختی یا تحلیل‌های تاریخی تمرکز داشته‌اند و کمتر به سازمان‌ها و نهاد‌های شکل‌دهنده این دانش پرداخته‌اند. از این میان اثر آرتور پوپ با عنوان شاهکارهای هنر ایران (پوپ، ۱۳۸۷) و آثار ایران‌آندره گدار (گدار، ۱۳۷۱) حائز اهمیت هستند. کتاب‌های دیولافوا با عنوان، ایران، کلد، شوش و سفرنامه کاوش‌های شوش (دیولافوا، ۱۳۳۲ و ۱۳۳۵) شرایط اجتماعی و سیاسی دوره قاجار را در تناسب با موضوع عتیقه‌جویی و باستان‌شناسی اولیه در ایران به‌خوبی مشخص می‌کنند. عزت‌الله نگهبان بخشی از خاطرات خود و شرایط باستان‌شناسی قبل از انقلاب را در کتاب مروری بر پنجاه سال باستان‌شناسی ایران منتشر کرده است (نگهبان، ۱۳۷۶). محمود موسوی در مقاله «تاریخچه مختصر فعالیت‌های باستان‌شناسی در ایران» فرایند تاریخی ورود باستان‌شناسی به ایران و اتفاقات مربوط به آن را ارائه کرده است (موسوی، ۱۳۷۸).

اسناد هیات‌های باستان‌شناسی در ایران براساس اسنادی از مصوبه‌های دولت، کاوش‌های باستان‌شناسی و آنچه توسط حفاران بومی و غیربومی در زمینه تجارت عتیقه انجام می‌شده، تدوین شده است (یزدانی، ۱۳۸۰). همچنین اسنادی از باستان‌شناسی در ایران کتابی شامل اسناد مربوط به حوزه باستان‌شناسی ایران در دوره پهلوی اول و دوم است (خانیک و همکاران، ۱۳۸۰). کتاب تاراج میراث ملی از مجموعه ایران و استعمار، اسناد موجود در وزارت امور خارجه مربوط به هیئت فرانسویان بین سال‌های ۱۳۲۹-۱۳۱۵ ق.م را ارائه کرده است (کریم‌لو، ۱۳۷۸). از گنج‌یابی تا باستان‌شناسی، کتابی است که برمبنای سفرنامه‌ها، گزارش‌ها و آثار مستقیم سیاحان، جویندگان و شرق‌شناسان اروپایی، شرح و توصیف تاریخ تحولات باستان‌شناسی و جست‌وجوهای عتیقه‌یابان بیگانه در ایران طی ادوار قاجار و پهلوی اول به رشته تحریر درآمده است (طرفداری، ۱۳۹۸). این آثار بیشتر از زاویه روایت تاریخی و اداری نوشته شده‌اند و چارچوب نظری منسجمی برای تبیین رابطه گفتمان باستان‌شناسی، نهادسازی و مناسبات قدرت ارائه نکرده‌اند. تحلیل‌هایی که به نقش قدرت‌های خارجی، قراردادهای کاوش و تأثیر سیاست‌های پهلوی بر نهادسازی پرداخته باشند، اندک

در نسبت با دانش عمل می‌کند (تاجیک و رضازاده، ۱۴۰۱: ۹۴-۹۳). دانش تنها بازتاب قدرت نیست بلکه از دل سازوکارهای قدرت تولید می‌شود. برای مثال، محرومیت ایران از حضور باستان‌شناسان غیرفرانسوی در قرارداد ۱۹۰۰ را باید بخشی از «سیاست حقیقت» دولت فرانسه دانست که فرصت تولید دانش باستان‌شناسی را برای خود انحصاری کرد.

ج. نهادینه‌شدن دانش

از نگاه فوکو دانش زمانی پایدار می‌شود که در قالب نهاد‌های اداری، آموزشی، بوروکراتیک و حقوقی تثبیت شود (Foucault, 1980: 94). (95) این تثبیت به معنای به‌وجود آمدن یک دستگاه است که تولید و گردش دانش را مدیریت می‌کند. در این پژوهش، تبارشناسی به‌عنوان روش اصلی با هدف تحلیل چگونگی پیدایش و تثبیت دو گفتمان ایران‌شناسی و باستان‌شناسی به کار رفته است. هدف این روش بازسازی منسجم تاریخ نیست، بلکه آشکارساختن منطق نهادی و گفتمانی‌ای است که این رشته‌ها را ممکن کرده است.

۲-۳. نهاد اداری: دستگاه قدرت-دانش

در چارچوب فوکویی، نهاد اداری نه یک سازمان اجرایی خنثی بلکه بخشی از دستگاه قدرت-دانش است که قواعد تولید حقیقت را تنظیم، کنترل و مدیریت می‌کند (فوکو، ۱۳۹۵: ۵۵-۵۷). نهاد‌های اداری با تعیین ضوابط، صدور مجوز، نظارت بر فعالیت‌ها و اختصاص بودجه، تعیین می‌کنند چه دانشی معتبر و چه کسی صاحب صلاحیت تولید و انتشار دانش است، نهادهایی مانند اداره عتیقات، موزه ایران باستان، اداره کل باستان‌شناسی، سازمان میراث فرهنگی در عمل «انضباط باستان‌شناسی» را تثبیت کرده‌اند. همان‌گونه که فوکو در «مراقبت و تنبیه» توضیح می‌دهد که چگونه نهادها بدن‌ها و گفتارها را نظم می‌دهند (همان: ۱۵۵-۱۸۰). در گفتمان ایران‌شناسی، نهاد‌های اداری انجمن آثار ملی و بنیاد ایران‌شناسی دیرتر شکل گرفته‌اند. این تأخیر نهادی سبب شده است گفتمان ایران‌شناسی انسجام بوروکراتیک و نظام‌مند لازم را دیرتر به دست آورد.

۲-۴. نهاد آموزشی: دانشگاه و باز تولید گفتمان

از منظر فوکو، نهاد‌های آموزشی مکان‌هایی هستند که دانش در آن‌ها «جسم‌یافته» و «نهادینه» می‌شود (فوکو، ۱۳۹۵: ۲۰۰-۲۳۰). دانشگاه‌ها با تعریف رشته‌ها، ایجاد استانداردهای تخصصی، برگزاری کنفرانس‌ها و تولید ادبیات علمی، پایدارترین شکل‌های قدرت-دانش را می‌سازند. در ایران، شکل‌گیری رشته باستان‌شناسی در دانشگاه تهران نقطه‌ای محوری در تبدیل باستان‌شناسی به یک گفتمان علمی بود. ورود استادان اروپایی، ترجمه متون تخصصی و تدوین برنامه درسی باعث شد، این دانش از سطح فعالیت‌های پراکنده به «نظام علمی» منتقل شود. در مقابل، ایران‌شناسی فاقد چنین روندی بوده است. رشته‌ای مستقل برای ایران‌شناسی تا دهه‌های اخیر شکل نگرفته و این دانش در قالب رشته‌های متعدد و پراکنده ارائه شده است. فقدان نهاد

و غیرنظام‌مند است.

معرفتی و سازوکارهای قدرت-دانش است که در مقاطع مختلف تاریخی، امکان شکل‌گیری گفتمان باستان‌شناسی و نهادهای اداری و آموزشی آن را فراهم کرده‌اند. از منظر تبارشناسی فوکویی، نهادهای باستان‌شناسی را باید دستگاه‌هایی دانست که در تعامل با دولت، دولت‌های خارجی، قوانین و ساختارهای بوروکراتیک، قواعد تولید و گردش دانش باستان‌شناختی را تثبیت کرده‌اند.

۴-۱-۱. قرارداد ۱۹۰۰، بی‌خبری و نقطه آغاز گسست گفتمانی

ورود رسمی باستان‌شناسی به ایران با انعقاد قرارداد انحصاری حفاری میان دولت قاجار و فرانسه در سال ۱۳۱۸ق/۱۹۰۰م آغاز شد. قراردادی که به‌درستی گسست بنیادین در تاریخ دانش و سیاست میراث فرهنگی ایران به‌شمار می‌آید. این قرارداد، که به «قرارداد دمرگان» یا «قرارداد ۱۹۰۰» مشهور شد، انحصار کاوش در سراسر ایران را به دولت فرانسه واگذار می‌کرد (مصطفوی، ۱۳۵۵: ۴۰۱). در واقع، این قرارداد نه فقط واگذاری امتیاز حفاری بلکه واگذاری قدرت تولید دانش بود. زیرا تنها باستان‌شناسان فرانسوی مجاز به کاوش و انتشار نتایج بودند.

آغاز فعالیت‌های باستان‌شناختی در ایران را به‌درستی باید «دوره بی‌خبری» نامید (ملک‌شهمیرزادی، ۱۳۸۲: ۲۰). نخستین باستان‌شناسان و تجار عتیقه در این دوره - دوره‌ای که قدرت سیاسی ایران در عرصه جهانی رو به افول رفته و کشور در بی‌خبری پادشاهان قاجار از تحولات سیاسی پیرامون خود اداره می‌شود- وارد ایران شدند و فعالیت‌های خود را تحت تأثیر رقابت کشورهای اروپایی در زمینه تجارت عتیقه و انباشتن موزه‌های خود آغاز کردند. همراهی و مساعدت پادشاهان و شاهزادگان قاجاری نیز در این میان مزید بر علت بود. «حفاری‌های غیر مجاز یا آن‌گونه که در گذشته به آن «تپله‌کنی» می‌گفتند از دوران آقامحمدخان قاجار (۱۲۱۰ ه.ق) در شهر ری مرسوم بود. در دوران فتحعلی‌شاه برای این افراد محدوده‌ای در نظر گرفته شد که با حفر خندق کم عمقی از مناطق حفاران دیگر جدا می‌شد. این امر موجب رواج این پیشه شد و آثار به‌دست آمده به خریداران که اکثراً از یهودیانی بودند که با خارجی‌ان در ارتباط بودن فروخته می‌شد» (ملک‌شهمیرزادی، ۱۳۶۶: ۶۶). اعتمادالسلطنه در مورد شیفتگی ناصرالدین شاه به گنج آورده: «شاه امروز به امین آباد تشریف بردند. آنچه معلوم شد، مقصود از رفتن به آنجا این بود که از وقتی این گنج در محمودآباد پیدا شده، تمام خیالات مصروف پیدا کردن گنج است» (اعتمادالسلطنه، ۱۳۵۶: ۷۲۵). همچنین علاقه شخصی وی به آثار باستانی از میان خاطرات برجای مانده از او در سفرنامه‌هایش مشخص است (عباسی و بدیعی، ۱۳۷۲: ۵۵). بر همین اساس کسب اجازه فرانسویان برای حفاری در ایران ابتدا با مخالفت شاه روبه‌رو شد. اما وساطت تولوزان، طبیب مخصوص شاه کارگر افتاد (دیولافوا، ۱۳۵۶: ۲-۳). برخلاف ناصرالدین شاه، جانشین وی اگرچه در بازدید آثار ایران در موزه لوور مشغوف شد و احساس غرور کرد، بدون درک اهمیت آثار، زمینه قرارداد مهمی در مورد کشف آثار باستانی ایران را برای فرانسویان

پیشینه پژوهش‌های حوزه ایران‌شناسی غالباً به معرفی ایران‌شناسان و بررسی آثار آنان در حوزه‌های مختلف مطالعات ایران اختصاص یافته است. عنایت مختصری از تاریخ ایران‌شناسی را همراه با نگاه انتقادی بیان کرده است (عنایت، ۱۳۵۲). آشوری از اهمیت پرداختن به مفهوم ایران‌شناسی سخن گفته است (آشوری، ۱۳۵۳). شجاع‌الدین شفا مراکز ایران‌شناسی و کتابخانه‌هایی مرتبط با ایران را معرفی کرده‌است (شفا، ۱۳۴۸). کیانی ایران‌شناسی را امری تاریخی می‌داند و آغاز آن را به ترجمه کتاب اوستا پیوند می‌زند (کیانی، ۱۳۸۱). زرشناس از مبانی شکل‌گیری مفهوم ایران‌شناسی و پیوند آن با شرق‌شناسی سخن گفته است (زرشناس، ۱۳۹۱). وی همچنین در تکمله‌ای بر مطالب این کتاب، مقاله‌ای در نشریه مطالعات ایران‌شناسی منتشر کرده است (زرشناس، ۱۳۹۴). فریدی مجید مسائل و چالش‌های ایران‌شناسی را ارزیابی کرده است (فریدی مجید، ۱۳۹۴). طرفداری به ضرورت پرداختن به روش‌شناسی مناسب ایران‌شناسی اشاره کرده است (طرفداری، ۱۳۹۹). اما جامع‌ترین نگاه مربوط به ایرج افشار است. وی ادوار مختلف شکل‌گیری ایران‌شناسی را به ۵ دوره تقسیم کرده است (افشار، ۱۳۴۹: ۸-۹). برخی پژوهش‌های دهه‌های اخیر تلاش کرده‌اند از نظریه‌های انتقادی یا رویکردهای پسااستعماری، برای تحلیل مطالعات خاورشناسی و سازوکارهای دانش غربی درباره ایران بهره بگیرند. آثار الهام‌گرفته از ادوارد سعید (سعید، ۱۳۸۶) یا تاریخ‌نگاری انتقادی جدید، تا حدی به نقش قدرت، استعمار و دانش پرداخته‌اند (بیگدلو، ۱۳۹۳) و (اکبری، ۱۳۸۴)، اما باز هم تمرکز آن‌ها بر تحلیل گفتمان خاورشناسی است و نه بر تبارشناسی نهادهای ایران‌شناسی و باستان‌شناسی در داخل ایران.

خلاً اصلی پژوهش‌های موجود، نبود چارچوبی تحلیلی است که بتواند تحولات نهادی را نه فقط به‌صورت تاریخی بلکه به‌عنوان برساخت‌هایی گفتمانی و در پیوند با سیاست، دولت‌سازی و قدرت‌های خارجی توضیح دهد. بنابراین، پژوهش حاضر در بستر پیشینه موجود، نوآوری‌هایی چند دارد: نخست آنکه با بهره‌گیری از رویکرد تبارشناسی تلاش می‌کند میان گفتمان علمی و سازوکارهای نهادی رابطه‌ای تحلیلی برقرار کند. دوم آنکه با تحلیل تطبیقی ایران‌شناسی و باستان‌شناسی تفاوت‌های ساختاری، نهادی و گفتمانی این دو حوزه را آشکار می‌کند. سوم آنکه نقش قدرت، استعمار و دولت را در شکل‌گیری و تثبیت نهادهای علمی مدرن برجسته می‌سازد. به این ترتیب، پژوهش حاضر نه تنها خلاً نظری موجود در مطالعات ایران‌شناسی و باستان‌شناسی را پر می‌کند، بلکه افق جدیدی برای مطالعه شکل‌گیری نهادهای علمی در ایران می‌گشاید.

۴. ارزیابی تاریخی_تطوری نهادهای

۴-۱-۱. ارزیابی تاریخی - تطوری نهادهای باستان‌شناسی در ایران
تحول نهادهای باستان‌شناسی در ایران برخلاف روایت‌های تکاملی رایج، نه نتیجه طبیعی رشد یک دانش بلکه محصول گسست‌های

دانست. اساسنامه انجمن که با مشارکت افرادی چون هرتسفلد تدوین شد، اهدافی چون ایجاد موزه، فهرست‌برداری آثار، مرمت و آموزش عمومی را دنبال می‌کرد (مصطفوی، ۱۳۸۱: ۱۰۴). این نخستین بار بود که نهادی غیردولتی اما دارای کارکردهای حاکمیتی، عملاً بخشی از وظایف دولت را در حوزه آثار ملی به‌عهده گرفت. جنبه مهم انجمن، توانایی آن در دوزدن محدودیت‌های قرارداد ۱۹۰۰ بود. زیرا به‌عنوان نهادی غیردولتی می‌توانست از کارشناسان غیرفرانسوی استفاده کند. این امر نشان‌دهنده آن است که انجمن نه فقط نهادی فرهنگی بلکه ابزاری برای بازتوزیع قدرت-دانش در میدان باستان‌شناسی ایران بود.

۳-۱-۴. تشکیل «اداره عتیقات» و تصویب قانون عتیقات

اداره عتیقات در سال ۱۲۹۷ش زیر نظر وزارت معارف تأسیس شد. نخستین محل این اداره در در مجموعه دارالفنون واقع بود. این اداره پس از انتقال وزارت معارف به عمارت مسعودیه با مجموعه‌ای کوچک از اشیاء تاریخی فعالیت خود را سازمان‌دهی کرد. اما گسست اصلی با تصویب «قانون حفظ آثار ملی» در سال ۱۳۰۹ش اتفاق افتاد. محمدعلی فروغی (ذکاء الملک) با هم فکری تنی چند از صاحب نظران، متن قانونی را تدارک دید که به «قانون عتیقات» مشهور شد که اساس قوانین مربوط به میراث فرهنگی ایران به‌شمار می‌رود. این قانون در همان سال پس از تصویب مجلس شورای ملی به مرحله اجرا در آمد و دو سال بعد، آیین‌نامه اجرایی آن تهیه و به تصویب هیئت دولت رسید و جان تازه‌ای به کالبد شعبه عتیقات دمید. این قانون برای نخستین بار تعریفی حقوقی از آثار ملی ارائه کرد و سازوکارهای نظارتی و مجوزدهی برای حفاری‌ها را مشخص ساخت (نامجو، ۱۳۷۸). از نگاه تبارشناختی، این قانون مهم‌ترین لحظه نهادینه‌شدن قدرت حاکمیت بر گذشته است. لحظه‌ای که در آن دانش و دولت در قالب یک سازوکار بوروکراتیک به هم پیوند می‌خورند.

۴-۱-۴. دوره گذار و تکوین «اداره کل عتیقات» (۱۳۰۹-۱۳۱۶)

قرارداد ۱۹۰۰ در سال ۱۳۰۶ ش. از سوی دولت با قید شروطی لغو شد. براین اساس هیئت فرانسوی ضمن دریافت مجوز ادامه فعالیت‌ها در شوش متعهد شد، موزه و کتابخانه‌ای در تهران احداث کند و ریاست سه دوره متوالی آن (پانزده سال) بر عهده فرانسویان باشد (مصطفوی، ۱۳۵۵: ۴۰۲-۴۰۱). ورود آندره گذار به ایران در ۱۳۰۷ش تأثیری عمیق بر ساختار اداری و گفتمانی باستان‌شناسی برجای گذاشت. از ۱۳۰۹ش تا افتتاح موزه ایران باستان در ۱۳۱۶ش، «اداره کل عتیقات» از ادغام موزه ملی و دایره عتیقات تشکیل شد و تحت مدیریت مستقیم گذار اداره شد (مصطفوی، ۱۳۵۵: ۴۰۲). این دوره را باید دوره انضباطی شدن باستان‌شناسی دانست. زیرا با استانداردهای ثابت اشیاء، گزارش‌نویسی، بایگانی و روش‌های میدانی، نوعی بدنه دانشی منسجم ایجاد شد. به تعبیر فوکو، این فرآیند همان «انضباط‌بخشی» است که دانش را قابل کنترل، قابل انتقال و قابل بازتولید می‌کند

مهیا ساخت که بر پایه آن امتیاز هر نوع کاوش در ایران به فرانسویان واگذار شد (موسوی، ۱۳۷۸: ۷۰). این موضوع موجب بروز انتقاداتی شد. یکی از این روشنفکران، حاج زین‌العابدین مراغه‌ای بود که در سفرنامه ابراهیم بیگ چنین نوشت: «چند روز قبل امتیاز کشف عتیقه شوشتر و همدان و غیره را به توسط وزیر مختار کمپانیه فرانس داده‌اند. اگرچه ملت ایران از این عوالم بی‌خبرند، ولی آن‌ها که سوء نتیجه این جور چیزها را می‌دانند در بحر غم و الم غوطه‌ور گشته‌اند که آن همه گنج‌های بی‌پایان موروثی و اجدادی ما را که مادر وطن در بطن خود از چندین عصر برای ایرانیان محفوظ داشته و میلیون‌ها ارزش داشت، به یک صلوه فرنگی از دست دادند» (مراغه‌ای، ۱۳۲۵: ۱۳۳). این فرآیند بی‌خبری کم و بیش برجای بود تا آنکه انقلاب مشروطه تفکرات جدیدی را به‌همراه آورد که مشوق آگاهی از میراث ملی بود (موسوی، ۱۳۸۱: ۴۶). مشروطه را می‌توان نقطه ورود نوعی حساسیت ملی نسبت به میراث فرهنگی دانست. در این دوره، برای نخستین بار میراث باستانی به‌عنوان عنصری از هویت ملی در گفتمان سیاسی و اجتماعی وارد شد. تکوین این حساسیت اجتماعی زمینه‌ساز مقاومت در برابر قرارداد ۱۹۰۰ و جست‌وجوی سازوکارهای نهادی برای اعمال حاکمیت بر آثار ملی شد. خطابه محمودخان علامیر احتشام‌السلطنه در فردای معرفی کابینه وزرای دولت به مجلس در اعتراض به این امتیاز (خطاب و به سفیر فرانسه) حاکی از این مطالب است: «... در خصوص اعطای امتیاز حفاری، ما اولویت را به هموطنان شما دادیم. اما آن‌ها چطور از این امتیاز استفاده کردند؟ باستان‌شناسان فرانسوی اشیای خارق‌العاده‌ای به‌دست آوردند و ما به آن‌ها اجازه حمل این اشیاء را به پاریس دادیم. با وجود این، علی‌رغم نتایج حاصله، ما می‌بینیم که با فعالیت ضعیفی که به‌صورت متناوب در منطقه شوش انجام می‌دهند، به‌سختی می‌توان گفت که فقط سه ماه در سال را کار می‌کنند. لازم به یادآوری است که امتیازات حفاری، دائمی و ابدی نیستند. ما مدت کوتاهی است که حکومت مشروطه را در تهران پذیرفته‌ایم. این بدان معناست که رفورم‌هایی در تمام زمینه‌ها به زودی در سرزمین ما رخ خواهد داد» (Nasiri-Moghaddam; 2004: 299).

نکات ذکر شده، حاوی این مطلب است که قرارداد مذکور در سطح اجتماعی به‌تدریج به مسئله‌ای هویتی و سیاسی بدل شد. تبارشناسی این دوره آشکار می‌سازد که باستان‌شناسی پیش از آن که دانشی علمی باشد، در مقام میدان رقابت قدرت‌های خارجی عمل می‌کرد و همین نیروهای بیرونی موجب شکل‌گیری نخستین کنش‌های نهادی برای حفاظت از آثار باستانی شدند. همچنین از منظر فوکویی، تحول ایجاد شده در جامعه نسبت به میراث فرهنگی را باید تغییر در رژیم حقیقت دانست. یعنی برآمدن گفتاری که میراث را نه صرفاً اشیای قدیمی بلکه منابع شناخت و قدرت ملی تعریف می‌کرد.

۲-۱-۴. انجمن آثار ملی، نخستین گسست نهادی

تأسیس انجمن آثار ملی در سال ۱۳۰۱ش را می‌توان نخستین اقدام نهادی مؤثر برای بر ساخت گفتمان حفاظت و دانش باستان‌شناسی

(Foucault, 1995: 170-194).

شکل‌گیری نهادهای ایران‌شناسی را به چهار دوره کلی تقسیم کرد:

۴-۱-۲. نخست دوره فردی و پراکنده (پیش از ۱۳۰۱)

فعالیت‌ها این دوره عمدتاً شخصی، پراکنده و وابسته به انگیزه‌های فردی پژوهشگران بوده است. این اقدامات شامل گردآوری و ترجمه متون فارسی و عربی، تدوین کتاب‌ها و مقالات، برگزاری نشست‌ها و همایش‌های علمی و رصد مطالعات غربیان درباره ایران بود (افشار، ۱۳۴۹: ۸-۹).

۴-۲-۲. دوره شکل‌گیری نخستین نهادها

نخستین تلاش جدی برای نهادینه‌سازی ایران‌شناسی در قالب انجمن آثار ملی در سال ۱۳۰۱ رخ داد (این انجمن در شکل‌گیری نهادهای هر دو گفتمان مؤثر بود. پس در هر دو قسمت به‌صورت مجزا ارزیابی شده است). این انجمن که به پیشنهاد هرتسفلد و با همراهی جمعی از دولتمردان تأسیس شد، اهدافی همچون حفظ و ثبت آثار ملی، پرورش علاقه عمومی به میراث فرهنگی، ایجاد کتابخانه و موزه و ارائه آموزش همگانی را دنبال می‌کرد (جهانگیر، ۱۳۹۲: ۳۴). این انجمن براساس ماده‌های اساسنامه آن برای پرورش علاقه مردم به آثار قدیمه علمی و صنعتی ایران و حفظ و نگهداری آثار و صنایع دستی همچنین بهره‌مند کردن مردم به واسطه تعلیم در مدارس و ارائه این آثار به عامه مردم تشکیل شد. در واقع این انجمن قصد داشت با آگاهی‌دادن به مردم از طریق ایجاد کتابخانه و موزه همچنین فهرست‌برداری آثار ملی و ثبت و طبقه‌بندی آن‌ها زمینه‌های حفاظت و احیای میراث فرهنگی را فراهم کند. این انجمن با درک صحیح از شرایط کشور و آگاهی کامل از قرارداد ۱۹۰۰ که اجازه استخدام غیرفرانسویان را به دولت ایران نمی‌داند، با توجه به ماهیت غیردولتی بودن آن استخدام افراد شایسته و با معلومات این حوزه و همکاری‌های بین‌المللی را در دستور کار خود قرارداد (اساسنامه انجمن آثار ملی، ۱۳۵۱: ۳-۵). قابل ذکر است، اقدامات این انجمن را باید در قالب وسیع گفتمان ایران‌شناسی در نظر گرفت چراکه فعالیت‌های این انجمن با ارائه سخنرانی‌هایی در حوزه معرفی آثار تاریخی، ادبیات و هنر ایران آغاز و بعدها به‌صورت کتاب منتشر شد. همچنین ساخت بناهای یادبود برای مشاهیر ایران از جمله آرامگاه فردوسی و ابن سینا، عطار، خیام و بسیاری دیگر در حوزه کاری این انجمن قرار گرفت. لیکن باید ذکر کرد که نحوه ارتباط این انجمن با حوزه گفتمان ایران‌شناسی به دلیل عدم تعریف مشخص از آن چندان مورد توجه قرار نگرفته است. برعکس این نکته باید افزود، اقدامات این انجمن تأثیر چشمگیری در گفتمان باستان‌شناسی داشته که توجه محققان را جلب کرده است. بنابراین، نهاد اداری مرتبط با ایران‌شناسی شکل نگرفت و فعالیت‌های پژوهشی بیشتر در قالب گفتمان عمومی و حفاظت از میراث فرهنگی باقی ماند. این وضعیت، گسست نهادی و ضعف در انسجام پژوهشی ایران‌شناسی را تا دهه‌های بعد تقویت کرد.

۴-۲-۳. دوره تثبیت نهادی (۱۳۷۶ به بعد)**۴-۱-۵. موزه ایران باستان (۱۳۱۶)، تثبیت نهادی دانش**

افتتاح موزه ایران باستان را باید نماد تثبیت گفتمان باستان‌شناسی در قالب یک نهاد رسمی دانست. این موزه نه تنها محل نگهداری آثار بلکه نقطه تمرکز تولید دانش، طبقه‌بندی، روایت‌سازی تاریخی و شکل‌دهی به میراث ملی بود. کارکرد روایی موزه، یعنی ایفای نقش در ساختن گذشته آن را به یکی از مهم‌ترین دستگاه‌های قدرت-دانش تبدیل کرد.

۴-۱-۶. تحولات پس از دهه ۱۳۲۰ و نهایتاً تشکیل سازمان میراث فرهنگی

در دهه‌های بعد، اداره کل باستان‌شناسی به تدریج توسعه یافت، تغییر نام داد و با اداره فرهنگ عامه ادغام شد. این روند نهایتاً در دهه ۱۳۶۰ به تشکیل «سازمان میراث فرهنگی» انجامید (معصومی، ۱۳۸۳: ۳۹-۴۲). شکل‌گیری این سازمان، لحظه‌ای است که باستان‌شناسی از یک «اداره تخصصی» به یک «سازمان ملی» ارتقا می‌یابد و قلمرو آن به قوانین، مرمت، موزه‌داری، آموزش و حتی دیپلماسی فرهنگی گسترش پیدا می‌کند.

۴-۱-۷. نهاد آموزشی: تشکیل رشته دانشگاهی باستان‌شناسی

بعد دیگر نهادینه‌شدن باستان‌شناسی بعد آموزشی آن است. پیش از دانشگاه تهران، آموزش باستان‌شناسی عمدتاً تجربی و در قالب «نظارت بر کاوش‌ها» انجام می‌شد. اما در سال ۱۳۱۴ش با تأسیس دانشگاه تهران و در سال ۱۳۱۵-۱۳۱۴ش با ایجاد رشته باستان‌شناسی در دانشکده ادبیات، آموزش رسمی و دانشگاهی این دانش آغاز شد (محبوبی اردکانی، ۱۳۵۰: ۶۰). نخستین فارغ‌التحصیل آن، فریدون توللی، در سال ۱۳۲۰ دانش‌آموخته شد (موسوی، ۱۳۸۱: ۵۶). از نگاه فوکویی، دانشگاه مهم‌ترین نهاد «بازتولید گفتمان» است؛ زیرا از طریق برنامه درسی، معیارهای تخصصی و روش‌های تحقیق، قواعد تولید حقیقت را پایدار و نسل‌به‌نسل منتقل می‌کند.

روند تاریخی - تطوری نهادهای باستان‌شناسی در ایران نه یک مسیر خطی و تکامل‌محور، بلکه شبکه‌ای از گسست‌ها، رویارویی‌های سیاسی، مداخله قدرت‌های خارجی، شکل‌گیری قوانین جدید، سازوکارهای آموزشی و بازتعریف هویت ملی بوده است. از قرارداد ۱۹۰۰ تا تشکیل سازمان میراث فرهنگی بارها قواعد تولید دانش دگرگون شده و هر بار نهادهای جدیدی در پاسخ به نیازهای سیاسی و معرفتی ظهور کرده‌اند. بنابراین، باستان‌شناسی در ایران محصول تاریخی سازوکارهای قدرت-دانش است و تکامل آن در پرتو رویکرد تبارشناختی قابل فهم است.

۴-۲. بررسی تاریخی و تطوری نهادهای ایران‌شناسی در ایران

ایران‌شناسی به‌عنوان یک حوزه پژوهشی، برخلاف باستان‌شناسی تا پیش از تأسیس بنیاد ایران‌شناسی (۱۳۷۶) از ساختارهای نهادی منسجم برخوردار نبود. با تحلیل تاریخی تطوری می‌توان مراحل

این مقاله پنج رژیم حقیقت متمایز را آشکار می‌کند:

- رژیم حقیقت استعماری-شرق‌شناسانه که حقیقت درباره گذشته ایران را در انحصار مستشرقان و کاوشگران اروپایی قرارداد و دانایی معتبر را مساوی با دانایی غربی تعریف کرد؛
 - رژیم حقیقت ملی‌گرای دولت‌ساز که با ظهور انجمن آثار ملی و قانون عتیقات، گذشته را در خدمت ملت‌سازی و بازسازی هویت تاریخی ایران قرار داد؛
 - رژیم حقیقت بوروکراتیک-انضباطی که با تشکیل اداره کل عتیقات، ورود گدار و افتتاح موزه ایران باستان، دانش باستان‌شناسی را در چارچوب قواعد اداری، آرشیوی و گزارش‌نویسی نظام‌مند سامان داد؛
 - رژیم حقیقت دانشگاهی-تخصصی که از دهه ۱۳۱۰ با ایجاد رشته باستان‌شناسی و از دهه ۱۳۸۰ با شکل‌گیری رشته ایران‌شناسی، تولید حقیقت را از دولت به دانشگاه منتقل کرد؛
 - رژیم حقیقت فرهنگی-هویتی پس از انقلاب که از طریق سازمان میراث فرهنگی و بنیاد ایران‌شناسی، تولید دانش را با سیاست‌های فرهنگی و هویتی جدید همسو ساخت.
- این رژیم‌ها نشان می‌دهند که حقیقت درباره گذشته ایران یک امر ثابت نبوده بلکه در هر دوره با تغییر نیروهای سیاسی، نهادی و دانشی بازتعریف شده است.

۵-۲. گسست‌ها و نقاط شکست (لحظاتی که قواعد «گفتن» و «دیدن» تغییر کردند)

- تحلیل تبارشناختی نشان می‌دهد که تاریخ باستان‌شناسی و ایران‌شناسی نه یک سیر تکاملی خطی، بلکه مجموعه‌ای از گسست‌هاست که در آن قواعد رؤیت‌پذیری و گفتار علمی تغییر می‌کند. مهم‌ترین این گسست‌ها عبارت‌اند از:
- قرارداد ۱۹۰۰ که دیدن گذشته را از «کاوش محلی» به «دانش انحصاری خارجی» بدل کرد؛
 - انقلاب مشروطه که برای نخستین بار میراث را در مقام سرمایه هویت ملی ظاهر ساخت؛
 - تأسیس انجمن آثار ملی که انحصار دانشی غربیان را شکست و امکان کنش نهادی ایرانی را فراهم کرد؛
 - قانون عتیقات ۱۳۰۹ که با تعریف حقوقی آثار، قواعد تازه‌ای برای مالکیت، حفاظت و مشروعیت گفتار علمی ایجاد کرد؛
 - تشکیل اداره کل عتیقات و مدیریت آندره گدار که دانش پراکنده را به دانش انضباط‌یافته و استاندارد تبدیل کرد؛
 - ایجاد رشته باستان‌شناسی در دانشگاه تهران که مشروعیت گفتار را از بوروکراسی به دانشگاه منتقل کرد؛
 - تأسیس بنیاد ایران‌شناسی که گفتمان پراکنده ایران‌شناسی را به صورت نهادمند بازآرایی کرد.
- این گسست‌ها نشان می‌دهند که گفتمان‌های علمی همواره تحت تأثیر تغییرات قانونی، اداری و سیاسی دگرگون شده‌اند.

تأسیس بنیاد ایران‌شناسی در سال ۱۳۷۶، نقطه عطفی در تاریخ نهادینه‌سازی ایران‌شناسی بود. این مرکز موجب شکل‌گیری نهاد رسمی و آموزشی مستقل شد و ایران‌شناسی به یک گفتمان علمی و نهادی مستقر تبدیل شد. بنیاد ایران‌شناسی براساس نام، اساسنامه و اهداف به‌عنوان مرجعی اساسی در زمینه مطالعات ایرانی و ترسیم سیمای راستین سرزمین ایران و ایران فرهنگی در نظر گرفته شده است تا از این راه، ضمن عینیت بخشیدن به آرمان‌های خود و نزدیک شدن به اهداف ایده‌آل مورد انتظار، بتواند در راستای هویتی بخشی مطلوب و مستقل به نسل‌های حال و آینده ایران مؤثر باشد و ابزارهایی کارآمد برای داشتن عزت نفس و قدرت انتخاب صحیح و توانایی استدلال استوار در تعریف هویت ایرانی در اختیار ایشان قرار دهد. تأسیس بنیاد ایران‌شناسی یکی از مهم‌ترین رویدادهای ایران‌شناسانه پس از انقلاب اسلامی در ایران است (زرشناس، ۱۳۹۱: ۶۷).

۴-۲-۴. دوره تکوین نهاد آموزشی، تشکیل رشته دانشگاهی ایران‌شناسی

تحصیلات تکمیلی بنیاد ایران‌شناسی در سال ۱۳۸۳ با کسب مجوزهای لازم از وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و طی تفاهم‌نامه همکاری با دانشگاه شهید بهشتی جهت اجرای دوره‌های آموزشی کارشناسی ارشد و دکتری آغاز به کار کرد. هدف از تأسیس دوره تحصیلات تکمیلی در رشته ایران‌شناسی، آموزش و تربیت پژوهشگرانی است که قادر باشند تمام یا بخشی از فعالیت‌ها، مطالعات و تحقیقات ایران‌شناسی را در قلمرو اصلی و اساسی مباحث و مسائل مربوط به جلوه‌های گوناگون فرهنگ و تمدن ایرانی در معنای وسیع آن و با توجه به تعامل مباحث گوناگون و بهره‌گیری از روش مطالعات و تحقیقات بین رشته‌ای برعهده گیرند. اولین دوره کارشناسی ارشد با پذیرش دانشجو از طریق کنکور سراسری در ۳ گرایش (از ۸ گرایش طراحی شده اولیه) فعال شد. گرایش‌های فعال رشته عبارتند از: ایران‌شناسی عمومی (پذیرش دانشجو از سال ۱۳۸۳)؛ ایرانی‌شناسی تاریخ (پذیرش دانشجو از سال ۱۳۸۳)؛ ایران‌شناسی فرهنگ مردم، آداب و رسوم و میراث فرهنگی (پذیرش دانشجو از سال ۱۳۸۳)؛ ایران‌شناسی اصول نسخه‌شناسی و مرمت نسخه‌های خطی و نسخه‌آرایی (پذیرش دانشجو از سال ۱۳۸۸) و دوره دکتری ایران‌شناسی (پذیرش دانشجو از سال ۱۳۹۱).

۵. مقایسه تطبیقی گفتمان‌های ایران‌شناسی و باستان‌شناسی بر پایه رویکرد تبارشناسی

۵-۱. رژیم‌های حقیقت در تکوین گفتمان‌های باستان‌شناسی و ایران‌شناسی

براساس چارچوب «سیاست حقیقت» فوکو، شکل‌گیری گفتمان‌های باستان‌شناسی و ایران‌شناسی در ایران را می‌توان محصول ظهور و تغییر رژیم‌های حقیقت دانست. یعنی شبکه سازوکارهایی که تعیین می‌کنند «چه کسی حق گفتن حقیقت را دارد»، «چه دانشی معتبر است» و «چه نهادهایی مجاز به تولید و توزیع دانش‌اند». تحلیل تبارشناختی

نیروهای استعماری، دولت‌سازی پهلوی، بوروکراتیزه‌شدن دانش، گسترش دانشگاه مدرن و سیاست‌های فرهنگی پس از انقلاب، هر بار وارد رژیم‌های حقیقت‌تازه‌ای شده‌اند که در آن «چه چیز» می‌تواند حقیقت تلقی شود و «چه کسی» حق تولید آن را دارد، بازتعریف شده است. در گام نخست، باستان‌شناسی و ایران‌شناسی در چارچوب یک رژیم حقیقت‌استعماری-شرق‌شناسانه ظاهر شدند. در این رژیم، دانش معتبر درباره «ایران» نه درون کشور بلکه بیرون از آن تولید می‌شد و نهادهایی نظیر هیئت فرانسوی شوش، مؤسسات شرق‌شناسی اروپایی و موزه‌های غربی نقش اصلی را ایفا می‌کردند. این وضعیت الگوی نگاه به گذشته ایران را به شکل غیرارگانیک، ابزارمحور و متمرکز بر استخراج داده‌های خام علمی صورت‌بندی کرد. نقطه گسست بعدی با شکل‌گیری دولت مدرن و پروژه ملت‌سازی رخ داد. در رژیم حقیقت ملی‌گرای دولت‌ساز، گذشته باستانی به ابزاری برای تکوین هویت ملی بدل شد و انجمن آثار ملی، قانون عتیقات و موزه ایران باستان نقش تعیین‌کننده‌ای در ساخت روایت‌های رسمی از تاریخ ایران یافتند. در این مرحله، دولت-و نه دانشگاه-مرجع اصلی مشروعیت‌بخشی به دانش باستان‌شناسی و ایران‌شناسی بود. این امر ساختاری دوگانه ایجاد کرد: از یک سو، تولید دانش تقویت شد و از سوی دیگر، دانش در چارچوب کارکردهای هویتی و ایدئولوژیک سامان یافت. مرحله سوم با بوروکراتیزه‌شدن نهادهای علمی همراه بود. ورود ساختارهای اداری، استانداردهای ثبت و طبقه‌بندی، نظام مجوزدهی، گزارش‌نویسی و آموزش رسمی موجب شد که باستان‌شناسی در ایران صورت‌بندی انضباطی بیابد. این فرآیند منجر به تولید شکل جدیدی از «سوژه باستان‌شناس» شد. سوژه‌ای که بدن او در میدان حفاری و گفتار او در ساختار اداری و دانشگاهی انضباط یافته بود. این همان لحظه‌ای است که دانش به معنای فوکویی، در قالب نهادهای اداری و آموزشی جسمیت یافت. بعدها، با گسترش دانشگاه‌ها و شکل‌گیری بنیاد ایران‌شناسی و واحدهای پژوهشی، رژیم حقیقت‌تازه‌ای پدید آمد که می‌توان آن را تخصصی-دانشگاهی نامید. در این دوره، معیارهای حقیقت از منطق دولت‌محور فاصله گرفته و بیشتر در قالب داوری علمی، روش تحقیق، استانداردهای دانشگاهی و شبکه‌های پژوهشی تعریف شده‌اند. با این حال، استمرار پیوند میان دانش و قدرت در قالب سیاست‌های فرهنگی پس از انقلاب نشان می‌دهد که دانشگاه نیز از منطق «سیاست حقیقت» مستقل نیست بلکه در درون شبکه‌ای از نهادهای دولتی، فرهنگی و پژوهشی عمل می‌کند. در مجموع «دانش» در این دو حوزه بدون «قدرت» قابل فهم نیست. افزون بر این، بررسی تاریخی-تطبیقی نشان داد که نقاط گسست از قراردادهای استعماری تا قانون عتیقات، از تأسیس دانشگاه تا شکل‌گیری بنیاد ایران‌شناسی لحظه‌هایی‌اند که در آن‌ها شبکه قدرت-دانش جابه‌جا شده و هندسه میدان علمی تغییر کرده است. این تغییرات نه‌تنها مسیر دانشی این حوزه‌ها را دگرگون کرده‌اند، بلکه نوع رابطه جامعه ایرانی با گذشته‌اش را نیز بازآرایی کرده‌اند. بنابراین، تبارشناسی نشان می‌دهد که دانش، به‌مثابه برساختی گفتمانی و نهادمند، همواره در بستر نیروهای اجتماعی و سیاسی تولید

۳-۵. نقش نهادهای در نظم‌بخشی به «بدن‌ها» و «گفتارها»

از منظر فوکو، نهادهای تنها ساختارهای اجرایی نیستند بلکه دستگاه‌های قدرت-دانشی‌اند که از طریق قواعد و رویه‌ها، هم بر «بدن‌ها» و هم بر «گفتارها» اعمال قدرت می‌کنند. داده‌های مقاله نشان می‌دهد که نهادهای ایرانی مرتبط با باستان‌شناسی و ایران‌شناسی در سه سطح عمل کرده‌اند:

• انضباط‌بخشی به بدن‌ها

نهادهایی چون اداره عتیقات، اداره کل باستان‌شناسی، موزه ایران باستان و دانشگاه تهران با استانداردسازی عملیات میدانی، گزارش‌نویسی، طبقه‌بندی و صدور مجوز بدن باستان‌شناس را به سوژه‌ای قابل کنترل، ارزیابی و رتبه‌بندی تبدیل کردند. حتی رفتار مردم و گروه‌های محلی نیز از طریق قوانین عتیقات و نظام موزه‌ها تحت انضباط اداری قرار گرفت.

• نظم‌بخشی به گفتارها

این نهادها تعیین‌کردند که چه کسی حق سخن‌گفتن درباره گذشته دارد. چه روش‌هایی معتبراند. چه گزارش‌هایی مشروع‌اند و کدام روایت‌ها در چارچوب «دانش معتبر» قرار می‌گیرند. بدین ترتیب، رژیم‌های مشروعیت‌گفتار علمی شکل گرفتند و تولید دانش از سطح شخصی و پراکنده به سطح نهادی و استاندارد منتقل شد.

• تولید سوژه‌های دانشی

ترکیب کنترل بدن و کنترل گفتار به تولید دو نوع سوژه منجر شد:

- سوژه باستان‌شناس: تکنیکی، دانشگاهی و درون‌نهادی؛
- سوژه ایران‌شناس: دیرتر شکل‌گرفته، چندرشته‌ای و کمتر نهادینه.

این تفاوت، خود بازتاب تاریخی نابرابری نهادی و بوروکراتیک میان

دو حوزه است.

یکپارچه‌سازی داده‌ها در چارچوب فوکویی نشان می‌دهد که تکوین باستان‌شناسی و ایران‌شناسی در ایران نه نتیجه تکامل طبیعی علوم بلکه حاصل سازوکارهای قدرت، رژیم‌های حقیقت و نهادهای نظم‌دهنده بوده است. هر رژیم حقیقت مجموعه تازه‌ای از قواعد «دیدن» و «گفتن» را تثبیت کرده و نهادهای اداری و دانشگاهی در این میان نقشی اساسی در تولید سوژه دانشی، انضباط‌بخشی به بدن‌ها و مشروع‌سازی گفتارها داشته‌اند. بدین‌سان، تفاوت‌های نهادی و گفتمانی میان دو حوزه بیشتر از آن‌که معرفتی باشد، محصول تفاوت ساختارهای قدرت، بوروکراسی و سیاست فرهنگی در دوره‌های مختلف تاریخ معاصر ایران است.

۶. نتیجه‌گیری

باستان‌شناسی و ایران‌شناسی در ایران نه به‌عنوان مجموعه‌ای از فعالیت‌های علمی خنثی بلکه به‌مثابه میدان‌هایی قدرت‌مند و نهادمند شکل گرفته‌اند. میدان‌هایی که هویت، مشروعیت و قواعد علمی‌شدن‌شان در طول بیش از یک قرن دستخوش گسست‌ها، جابه‌جایی‌ها و بازترکیب‌های گفتمانی شده است. این دو حوزه در بستر

- [۱۰] دیولافوا، ژان (۱۳۳۲). *ایران، کلد، آشور*. ترجمه فره‌وشی. تهران: خیام.
- [۱۱] دیولافوا، ژان (۱۳۵۶). *سفرنامه خاطرات کاوش‌های شوش*. ترجمه علی فره‌وشی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- [۱۲] زرشناس، زهره (۱۳۹۱). *درآمدی بر ایران‌شناسی*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- [۱۳] زرشناس، زهره (۱۳۹۴). «تاملی درباره دانش ایران‌شناسی در ایران». *فصلنامه مطالعات ایران‌شناسی*. ۱ (۱)، ۳۱-۲۳.
- [۱۴] سعید، ادوارد (۱۳۸۶). *شرق‌شناسی*. مترجم لطفعلی خنجی. تهران: امیرکبیر.
- [۱۵] شفا، شجاع‌الدین (۱۳۴۸). *جهان ایران‌شناسی*. جلد اول. تهران: کتابخانه سلطنتی.
- [۱۶] طرفداری، علی محمد (۱۳۹۷). «رویکردهای شرق‌شناسان اروپایی در کاوش‌های باستان‌شناسی عهد قاجار». *نشریه پژوهش‌های تاریخی*. ۳۸. ۸۰-۶۱.
- [۱۷] طرفداری، علی محمد (۱۳۹۸). *از گنج‌یابی تا باستان‌شناسی*. تهران: سازمان اسناد کتابخانه ملی.
- [۱۸] طرفداری، منصور. ۱۳۹۹. «رشته ایران‌شناسی، ماهیت، ضرورت و مبانی روش‌شناسی آن». *مطالعات ایران‌شناسی*. ۶ (۱۹): ۸۰-۶۱. بازیابی از: https://is.iranology.ir/article_710889.html
- [۱۹] عباسی، محمدرضا، بدیعی، پرویز (۱۳۷۲). *شهریار جاده‌ها* (سفرنامه ناصرالدین شاه به عتبات). تهران: انتشارات سازمان اسناد ملی ایران.
- [۲۰] عنایت، حمید (۱۳۵۲). *شش گفتار درباره دین و جامعه*. تهران: کتاب موج.
- [۲۱] فریدی مجید، فاطمه. ۱۳۹۴. «پرسش‌ها و چالش‌های روبه‌روی ایران‌شناسی». *فصلنامه مطالعات ایران‌شناسی*. ۱ (۱): ۱۲۶-۱۳۶. بازیابی از: https://is.iranology.ir/article_710140.html
- [۲۲] فوکو، میشل، ۱۳۸۹. *تئاتر فلسفه، گزیده‌ای از درس‌گفتارها، کوتاه نوشت‌ها، گفتگوها*. ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده. تهران: نشر نی.
- [۲۳] فوکو، میشل (۱۳۹۵). *مراقبت و تنبیه: تولد زندان*. ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهان‌دیده. تهران: نشر نی.
- [۲۴] کریم‌لو، داوود (۱۳۷۸). *تاریخ میراث ملی*. (جلد اول). تهران: مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- [۲۵] کیانی هفت‌لنگ، کیانوش (۱۳۸۱). *ایران‌شناسی فرازاها و فرودها*. تهران: توس.
- [۲۶] گذار، آندره، گذار، یداه، سیرو، ماکسیم (۱۳۷۱). *آثار ایران*. ترجمه ابوالحسن سرقد مقدم. مشهد: آستان قدس رضوی.
- [۲۷] محبوبی اردکانی، حسین (۱۳۵۰). *تاریخ تحول دانشگاه تهران و موسسات عالی آموزش ایران در عصر خجسته پهلوی*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران

می‌شود. پذیرش این واقعیت، امکان بازاندیشی در مسیر آینده باستان‌شناسی و ایران‌شناسی را فراهم می‌سازد. گفتنی است، رژیم‌های حقیقت در ایران‌شناسی به دلیل تاخر در شکل‌گیری نهادهای اداری و دانشی در قیاس با باستان‌شناسی، انعطاف‌پذیرتر اما کم‌ثبات‌تر است. به همین دلیل همواره از سوی نهادهای فرهنگی و سیاست‌گذار هویتی تحت تأثیر قرار گرفته‌است. بنابراین چالش‌های علمی و عملی از سویی موجب کندی حرکت آن شده و از سویی دیگر با توجه به حجم انتظارات بالا با نقدهای اساسی مواجه است. مقایسه فرآیند شکل‌گیری گفتمان باستان‌شناسی و فراز و فرودهای تشکیل نهادی و دانشی آن گواهی بر این موضوع است که باید فرصت بیشتری برای عبور از مراحل اولیه و تقویت بنیان‌های فکری و فلسفی گفتمان ایران‌شناسی قائل شد.

یادداشت

لوفتوس و دیولافوای فرانسوی پیش‌تر از عقد قرارداد ۱۹۰۰ در منطقه شوش کاوش کرده‌اند. اما طی اقداماتی که موجب دل‌خوری حکومت ایران شد، اقدامات آن‌ها مستمر نشد و تلاش آن‌ها در زمینه عقد قرارداد با حکومت ایران با مرگ ناصرالدین شاه ناکام ماند. لذا قرارداد ۱۹۰۰ را می‌توان به‌عنوان آغاز رسمی فعالیت‌های باستان‌شناختی در نظر گرفت.

کتاب‌نامه

- [۱] اعتمادالسلطنه، محمد حسن‌خان (۱۳۵۶). *روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه*. تهران: امیرکبیر.
- [۲] افشار، ایرج (۱۳۴۹). *راهنمای تحقیقات ایرانی*. تهران: چاپخانه بهمن.
- [۳] اکبری، محمد علی (۱۳۸۴). *تبارشناسی هویت جدید ایرانی آثار قاجار و پهلوی اول*. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- [۴] آشوری، داریوش (۱۳۵۳). *ایران‌شناسی چیست و چند مقاله دیگر*. تهران: انتشارات آگاه.
- [۵] بیگدلو، رضا (۱۳۹۳). «ارزیابی انتقادی تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی در ایران». *فصلنامه مطالعات ملی*. ۵۸. سال پانزدهم، شماره ۲.
- [۶] پوپ، آرتور آپهام، فیلیپس، آکرمن، شرودر، اریک (۱۳۷۸). *شاهکارهای هنر ایران*. ترجمه پرویز ناتل خانلری. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- [۷] تاجیک، محمدرضا، رضازاده، خسرو (۱۴۰۱). «تحلیل قدرت مولد فوکویی از منظر گفتمان (مطالعه موردی: سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران)». *فصلنامه علمی رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی*. دوره ۱۳. شماره ۴ (پیاپی ۷۰). ۹۳-۱۲۳.
- [۸] جهانگیر، میلاد (۱۳۹۲). *موزه در ایران*. تهران: نشر سمیرا.
- [۹] خانیکی، هادی، موسوی، سیدحسین، عابدی، عیسی، مسجد جامعی، احمد (۱۳۸۰). *اسنادی از باستان‌شناسی در ایران*. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

(باستان‌شناسی ایران از آغاز تا سپیده دم شهرنشینی). تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور.

[۳۴] موسوی، علی (۱۳۸۱). «ارنست هرتسفلد و تحول باستان‌شناسی در ایران ۱۳۰۴-۱۳۱۴». *باستان‌شناسی و تاریخ*. (۳۳). ۴۵-۵۶.

[۳۵] موسوی، محمود (۱۳۷۸). «تاریخچه مختصر فعالیت‌های باستان‌شناسی در ایران». *نمایه پژوهش*. شماره ۹ و ۱۰. ۶۸-۸۷.

[۳۶] نامجو، عباس (۱۳۷۸). *سیمای فرهنگی ایران*. تهران: عیلام.

[۳۷] نگهبان، عزت‌الله (۱۳۷۶). *مروری بر پنجاه سال باستان‌شناسی ایران*. تهران: سازمان میراث فرهنگی.

[۳۸] یزدانی، مرضیه (۱۳۸۰). *اسنادی هیات‌های باستان‌شناسی در ایران (۱۳۴۵-۱۲۵۴ ش)*. تهران: سازمان اسناد ملی.

[۳۹] اساسنامه انجمن آثار ملی. (۱۳۵۱). تهران: انجمن آثار ملی، ۳-۵.

[۲۸] مراغه‌ای، زین‌العابدین (۱۳۲۵). *سفرنامه ابراهیم بیک*. کلکته: مطبع فردوسی.

[۲۹] مصطفوی کاشانی، محمد تقی (۱۳۸۱). *تلاش در راه خدمت به آثار ملی و امید به آینده*. مجموعه مقالات در زمینه باستان‌شناسی. مهدی صدری. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

[۳۰] مصطفوی کاشانی، محمدتقی (۱۳۵۵). *امانتداری خاک*. تهران: ستاد بزرگ ارتش‌تاران. اداره روابط عمومی تاریخ و آرشپو نظامی.

[۳۱] معصومی، غلامرضا (۱۳۸۳). *تاریخچه علم باستان‌شناسی*. تهران: انتشارات سمت.

[۳۲] ملک‌شهمیرزادی، صادق (۱۳۶۶). «مروری بر تاریخچه مطالعات باستان‌شناسی در ایران». *باستان‌شناسی و تاریخ*. (۲). ۵۷-۷۳.

[۳۳] ملک‌شهمیرزادی، صادق (۱۳۸۲). *ایران در پیش از تاریخ*

References

- [1] Abbasi, M. R., & Badiei, P. (1993). *Shahriār-e jāddeh-hā: Safarnameh-ye Nāser al-Dīn Shah be 'Atabāt*. Tehran: National Archives Organization of Iran. [In Persian]
- [2] Afshar, I. (1970). *Rahnamā-ye tahqīqāt-e Irānī*. Tehran: Bahman Printing House. [In Persian]
- [3] Akbari, M. A. (2005). *Tabārshenāsi-ye hoviyaat-e jadid-e Irānī: Āsār-e Qājār va Pahlavi-ye avval*. Tehran: Scientific and Cultural Publications. [In Persian]
- [4] Anjoman-e Āsār-e Melli. (1972). *Asāsnāmeḥ-ye Anjoman-e Āsār-e Melli* (pp. 3-5). Tehran: Anjoman-e Āsār-e Melli. [In Persian]
- [5] Ashuri, D. (1974). *Irān-shenāsi chist va chand maqāleh-ye digar*. Tehran: Agah. [In Persian]
- [6] Bigdelo, R. (2014). Arzyābi-ye enteghādi-ye tārikh-negāri-ye nāsiōnālisti dar Irān. *Faslnameh-ye Motāle'āt-e Melli*, 15(2), 58. [In Persian]
- [7] Dieulafoy, J. (1953). *Irān, Kaldé, Āshur* (F. Faravashi, Trans.). Tehran: Khayyam. [In Persian]
- [8] Dieulafoy, J. (1977). *Safarnameh-ye khāterāt-e kāvosh-hā-ye Shush* (A. Forushi, Trans.). Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]
- [9] Enayat, H. (1973). *Shesh goftār darbāreh-ye din va jām'eh*. Tehran: Moj. [In Persian]
- [10] E'temād al-Saltaneh, M. H. Khān. (1977). *Ruznāmeḥ-ye khāterāt-e E'temād al-Saltaneh*. Tehran: Amirkabir. [In Persian]
- [11] Faridi, M., & Fatemeh. (2015). Porsesh-hā va chālesh-hā-ye ruberu-ye Irān-shenāsi. *Motāle'āt-e Irān-shenāsi*, 1(1), 126-136. https://is.iranology.ir/article_710140.html[In Persian]
- [12] Foucault, M (1970). *The Archeology of Knowledge*. Trans. A. M. Sheridan Smith, London: Tavistock Publications
- [13] Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972-1977* (C. Gordon, Ed.). Pantheon Books.
- [14] Foucault, M. (1995). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Vintage Books.
- [15] Foucault, M. (2010). *Teātr-e falsafeh: Gozideh-i az dars-goftārḥā, kutāh-neveshteh-hā va goftogu-hā* (N. Sorkhush & A. Jahandideh, Trans.). Tehran: Nashr-e Ney. [In Persian]
- [16] Foucault, M. (2016). *Morāqebat va tanbih: Tavalod-e zendan* (N. Sorkhush & A. Jahandideh, Trans.). Tehran: Nashr-e Ney. [In Persian]
- [17] Godard, A., Godard, Y., & Siroux, M. (1992). *Āsār-e Irān* (A. Sargod-e Moghaddam, Trans.). Mashhad: Astan Quds Razavi. [In Persian]
- [18] Jahangir, M. (2013). *Muzeh dar Irān*. Tehran: Samira. [In Persian]
- [19] Karimlu, D. (1999). *Tārāj-e mirās-e melli* (Vol. 1). Tehran: Ministry of Foreign Affairs. [In Persian]
- [20] Khaniki, H., Mousavi, S. H., Abedi, I., & Masjed-Jamei, A. (2001). *Asnādi az bāstān-shenāsi dar Irān*. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Persian]
- [21] Kiani Haftlang, K. (2002). *Irān-shenāsi: Farāz-hā va forudhā*. Tehran: Tous. [In Persian]
- [22] Mahbubi Ardakani, H. (1971). *Tārikh-e tahavvol-e Dāneshgāh-e Tehran va mo'assasāt-e āli-ye āmōzesh-e Irān dar āsr-e Pahlavi*. Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]
- [23] Malek Shahmirzadi, S. (1987). *Moruri bar tārikhcheh-ye motāle'āt-e bāstān-shenāsi dar Irān. Bāstān-shenāsi va Tārikh*, (2), 57-73. [In Persian]
- [24] Malek Shahmirzadi, S. (2003). *Irān dar pish az tārikh*. Tehran: Cultural Heritage Organization. [In Persian]
- [25] Maraghe'i, Z. al-A. (1946). *Safarnameh-ye Ebrāhim Beyg*. Calcutta: Ferdowsi Press. [In Persian]
- [26] Masoumi, G. (2004). *Tārikhcheh-ye 'elm-e bāstān-shenāsi*. Tehran: SAMT. [In Persian]
- [27] Mostafavi Kashani, M. T. (1976). *Amānat-dāri-ye khāk*. Tehran: General Staff of the Armed Forces. [In Persian]
- [28] Mostafavi Kashani, M. T. (2002). *Talāsh dar rāh-e*

- khedmat be āsār-e melli va omid be āyandeh* (M. Sadri, Ed.). Tehran: Anjoman-e Āsār va Mafākhir-e Farhangi. [In Persian]
- [29] Mousavi, A. (2002). Ernst Herzfeld va tahavvol-e bāstān-shenāsi dar Irān (1925–1936). *Bāstān-shenāsi va Tārikh*, (33), 45–56. [In Persian]
- [30] Mousavi, M. (1999). Tārikhcheh-ye mokhtasar-e fa'āliyat-hā-ye bāstān-shenāsi dar Irān. *Namayeh-ye Pazhuhesh*, 9–10, 68–87. [In Persian]
- [31] Namjoo, A. (1999). *Simā-ye farhangi-ye Irān*. Tehran: Ilam. [In Persian]
- [32] Nasiri-Moghaddam, Nader, 2004, L'archéologie française en Perse et les antiquités nationales (1884-1914). Paris: Connaissances et Savoirs.
- [33] Negahban, E. (1998). *Moruri bar panjāh sāl bāstān-shenāsi-ye Irān*. Tehran: Cultural Heritage Organization. [In Persian]
- [34] Pope, A. U., Phillips, A., Ackerman, P., & Schroeder, E. (1999). *Shāhkārhā-ye honar-e Irān* (P. N. Khanlari, Trans.). Tehran: Scientific and Cultural Publications. [In Persian]
- [35] Said, E. (2007). *Sharq-shenāsi* (L. Khanji, Trans.). Tehran: Amirkabir. [In Persian]
- [36] Shefa, S. al-D. (1969). *Jahān-e Irān-shenāsi* (Vol. 1). Tehran: Royal Library. [In Persian]
- [37] Tajik, M. R., & Rezazadeh, K. (2022). Tahlil-e qodrat-e molad-e Foucauldian az manzar-e goftemān (Case study: Foreign policy of the Islamic Republic of Iran). *Rahyaft-hā-ye Siasi va Beynolmelali*, 13(4), 93–123. [In Persian]
- [38] Tarfandari, A. M. (2018). Ravikard-hā-ye sharq-shenāsān-e Orupā'i dar kāvosh-hā-ye bāstān-shenāsi-ye 'ahd-e Qājār. *Pazhuhesh-hā-ye Tārikhi*, 38, 61–80. [In Persian]
- [39] Tarfandari, A. M. (2019). *Az ganj-yābi tā bāstān-shenāsi*. Tehran: National Library and Archives Organization of Iran. [In Persian]
- [40] Tarfandari, M. (2020). Reshteh-ye Irān-shenāsi: Māhiyat, zarurat va mabāni-ye raveshteh-shenākhti-ye ān. *Motāle'āt-e Irān-shenāsi*, 6(19), 61–80. https://is.iranology.ir/article_710889.html. [In Persian]
- [41] Yazdani, M. (2001). *Asnād-e hey'at-hā-ye bāstān-shenāsi dar Irān (1925–1966)*. Tehran: National Archives Organization of Iran. [In Persian]
- [42] Zarshenas, Z. (2012). *Daramadi bar Irān-shenāsi*. Tehran: Research Institute for the Humanities and Cultural Studies. [In Persian]
- [43] Zarshenas, Z. (2015). Ta'ammoli darbareh-ye dānesh-e Irān-shenāsi dar Irān. *Motāle'āt-e Irān-shenāsi*, 1(1), 23–31. [In Persian]